

Олександр ВІЛЬЧИНСЬКИЙ
кандидат наук із соціальних комунікацій,
викладач кафедри журналістики
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

УДК 070 (477.84)

**ЕТАПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ
В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ЗМІН КІНЦЯ 1980-х – ПОЧАТКУ 1990-х рр.
(на прикладі газети «Ровесник»)**

У статті розглядаються три етапи трансформації газети «Ровесник» періоду суспільних змін кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Проаналізовано взаємозв'язок між динамікою суспільних змін і трансформаційних перетворень, з'ясовано особливості й наслідки кожного етапу трансформації.

Ключові слова: *декомунізація, тематична трансформація, зовнішня трансформація, внутрішня трансформація.*

Вступ. В умовах тоталітарного суспільства, яким був Радянський Союз, важлива роль у поширенні комуністичних ідей серед молоді, пропаганді й агітації в руслі рішень компартійних комітетів відводилася так званій комсомольській пресі. Газети, засновниками яких були органи обкомів ВЛКСМ (Всесоюзної ленінської комуністичної спілки молоді), у союзних республіках відповідно – республіканських комітетів, в Україні — ЛКСМУ (Ленінська комуністична спілка молоді України), були у кожній області. Однак феномен цих видань у Західній Україні з початком демократичного руху кінця 1980-х, а особливо у 1990-1991 рр., полягає в тому, що саме ці газети стали значним чином трибуною для ідей українського культурного та національного відродження. Особливо це виявилось у трьох західноукраїнських областях – Львівській («Ленінська молодь»), Івано-франківській («Комсомольський прапор») і Тернопільській («Ровесник»).

Мета статті – простежити етапи декомунізації преси в період суспільних змін кінця 1980-х – початку 1990 рр. на прикладі газети «Ровесник».

Актуальність дослідження зумовлена: по-перше, важливістю вивчення особливостей декомунізації друкованих ЗМІ для глибшого розуміння проблем і стану української преси сьогодні; по-друге, відсутністю системних досліджень на цю тему й багатомірністю і неоднозначністю процесу декомунізації ЗМІ у посттоталітарних і постколоніальних суспільствах Східної Європи; по-третє, феноменом газети «Ровесник», у 1991 р. трансформованої у «Західну Україну», що стала офіційним виданням «Галицької асамблеї» (спільних сесій Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської обласних рад, які відбулися 16 лютого і 5 вересня 1991 р.).

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. у межах Тернопільської області, окрім «Ровесника», видавалося ще дві обласні газети, а саме: «Вільне життя» (орган обкому Компартії України (КПУ) та обласної ради) і

«Відродження» (виходить з жовтня 1990 р.), міська газета «Тернопіль вечірній» (виходить з березня 1990 р.) – орган міському КПУ і міської ради, а також 16 районних газет, кілька багатотиражок, органів парткомів великих підприємств та інформаційно-рекламне видання «Тернопільський вісник». Отож, перший етап декомунізації можна означити як тематичну трансформацію: починаючи приблизно зі середини 1986 р. (після Чорнобильської катастрофи) на газетних шпальтах з'являються нові, раніше замовчувані теми і проблеми. Але якщо у 1986 р. це була переважно екологічна тематика, пізніше краєзнавча й історична, що стосувалася так званих «білих плям» в історії, то на межі 1989-1990 рр. це вже була тематика національно-визвольних змагань, репресованої греко-католицької церкви, заборонених при радянській владі історичних постатей. У 1990 р., залишаючись органами компартійних комітетів (за винятком «Тернополя вечірнього», що рішенням сесії Тернопільської міської ради позбувся компартійного співзасновництва у липні), тернопільська преса уже вільно висвітлювала теми актуальної політичної боротьби, даючи висловитися не лише представникам компартії, а й національно-демократичних сил. Тенденцією того часу також було зростання критичних публікацій, спрямованих проти рішень влади та її виконавських структур.

Загальний стан розвитку всього тогочасного суспільства значною мірою зумовлював основні напрямки функціонування української преси кінця 80-х – початку 90-х рр. минулого століття. Відомий дослідник масових комунікацій С. Квіт зазначив: «Український контекст має як певні особливості, так і спільні риси, притаманні всім посттоталітарним і постколоніальним державам... Стан глибокої трансформації вимагає відповідей на питання, які раніше ніколи не ставилися» [1, с. 71]. На думку іншого відомого дослідника суспільних трансформаційних процесів М. Рябчука, Радянський Союз в останні роки «перебудови» був такою країною, «де існувала вже електоральна демократія, проте зберігалася також конституційно закріплена керівна роль Комуністичної партії, котра мала вирішальний голос у дуже суттєвих справах» [2]. Криза партійної диктатури кінця 1980-х рр. спричинила кризу, хоч і повільну, інституції цензури. У країні почав розвиватися потужний рух за утвердження права суспільства на свободу слова. Особливо цей рух набув розвитку в Західній Україні, яка пізніше, ніж інші території, увійшла до складу СРСР і де для відродження вільного слова були більш сприятливі умови.

На наш погляд, усі три етапи трансформаційних процесів, що почалися ще у другій половині 1980-х, позначилися і на газеті «Ровесник». Поштовху у пресі їм надала, з одного боку, оголошена в СРСР у 1985 р. «перебудова», з іншого – катастрофа на Чорнобильській АЕС, що, окрім іншого, викликала невдоволення частини українського суспільства рівнем тогочасних засобів масової інформації (ЗМІ).

Під впливом якісно нової суспільно-політичної ситуації в мережі друкованих ЗМІ наприкінці 1980-х рр. розпочалися позитивні зміни. Передусім вони стосувалися «внутрішнього насичення» газет і журналів, на сторінках яких почали з'являтися нові рубрики та незвичні для минулих часів «живі» матеріали, присвячені актуальним проблемам. Упродовж 1985-1987 рр. простежується зростання кількості критичних публікацій.

При контент-аналізі публікацій, віднісши раніше забороні або замовчувані теми до таких умовних категорій, як «екологія», «білі плями історії», «суспільно-політична криза», «духовність, українська мова», на прикладі газети «Ровесник» за 1989-1990 рр. простежуємо об'єктивні висновки щодо спрямованості матеріалів за кількістю уживань одиниць аналізу. Так, у процесі аналізу матеріалів (близько 700 публікацій) встановлено, що, порівняно із жовтнем-груднем 1989 р., у відповідний період 1990 р. відбулося значне зростання (майже втричі) кількості публікацій згаданих умовних категорій, особливо таких, як «білі плями історії», «суспільно-політична криза» (див. таблицю 1). Виявлена тенденція зростання кількості публікацій на раніше заборонені або замовчувані теми характерна і для 1991 р.

Таблиця 1

Співвідношення публікацій на раніше заборонені або замовчувані теми у газеті «Ровесник»

Період	Тематика			
	Екологія	«Білі плями історії»	Суспільно-політична криза	Духовність, українська мова
жовтень-грудень 1989 р.	4	5	10	5
жовтень-грудень 1990 р.	8	19	31	6

Необхідно наголосити на тому, що аварія на Чорнобильській АЕС і пізніші події, пов'язані з усуванням її наслідків, сколихнувши суспільну свідомість в усій Україні, у тому числі й на Тернопільщині, пожвавили інтерес до екологічної, природоохоронної тематики. Водночас, починаючи із кінця 1986 р., у «Ровеснику» зростає кількість критичних, аналітичних публікацій, як-от: «*Поденка*» або *Чому в такій ролі опинився комсомольський секретар?*» (№ 59) – про будні комсомольських організацій, проблеми лідерства; «*Лідер за посадою? Лідер по суті*» (№ 144); «*Інженер шукає престижу*» (№ 146) – про проблеми соціальної справедливості; «*Гіркий пряник*» (№ 153) – про негаразди у торгівлі. Саме у газеті «Ровесник» наприкінці 1986 р. у статті «*Стрибок у прірву*» (№ 145) вперше у тернопільській пресі порушено проблему наркоманії.

Тематична трансформація продовжилася і наступного 1987 р., насамперед у публікаціях про засилля бюрократизму, інертність – «*Кому потрібні розжеві окуляри*» (№ 4), у полемічних нотатках про архітектуру – «*Портрет з любов'ю і пристрасстю*» (№ 31). Ймовірно, що зміні тональності й урізноманітненню тематики публікацій, а також більш активному зверненню газети до актуальних, болючих тем сприяв і суб'єктивний чинник. Так, 11 листопада 1986 р. тимчасовим виконувачем обов'язків (т. в. о.) редактора «Ровесника» став С. Слюзар – талановитий журналіст, організатор, якому у майбутньому судилося відіграти позитивну роль у становленні ще двох газет – «Тернополя вечірнього» і «Свободи».

Отож, початком тематичної трансформації цього видання можна вважати кінець 1986 – початок 1987 рр. Саме тоді на сторінках газети вперше за час її існування з'явилися публікації на раніше замовчувані теми. Йдеться, зокрема, і про «білі плями» в історії, які насамперед стосуються комуністичних (сталінських) репресій, спрямованих проти діячів культури, науки. Першою публікацією, що повертала ім'я Леся Курбаса, була стаття місцевого мистецтвознавця П. Медведика «*Режисер, педагог, театральний діяч*» (№ 22). Варто зауважити, що в ній досить детально розповідається про життєвий і творчий шлях Л. Курбаса, проте немає жодної згадки про його арешт і загибель у ГУЛАГу. У той же час сторінки газети рясніли рубриками-газлами на зразок: «*Мислити і діяти по-новому*», «*Бути молодію гвардією перебудови*», «*Час конкретних дій*», «*Перебудова і молодь*» – співзвучними тогочасному компартійному курсу.

У серпні 1987 р. редактором «Ровесника» став В. Андрішин. Його призначення – суб'єктивний чинник, який, на нашу думку, також позитивно вплинув на пожвавлення трансформаційних процесів. По-перше, газета із триразового виходу перейшла на тижневий, а відтак, із чотирьох сторінок формату А3 одразу стала 12-сторінковим виданням. По-друге, докорінно змінився її дизайн і верстка видання, які набули більш сучасного вигляду. За винятком другої сторінки, де здебільшого подавалася добірка інформації, хронікальних та розширених заміток, коротких звітів, усі інші сторінки тематичні і пропонували не більше двох матеріалів: основний і на підверстку. При цьому певний матеріал досить часто займав всю шпальту. За жанром більшість публікацій були аналітичними проблемними статтями або проблемними інтерв'ю.

Навіть перелік тем публікацій, розміщених вже у першому номері за 1988 р., свідчить про динамічні процеси у тематичній трансформації «Ровесника» як органу

обкому ЛКСМУ. Так, відкриває номер стаття під промовистим заголовком «Вакуум», у якій уперше в історії газети йдеться про феномен відчуження, характерний для стосунків між керівництвом комсомольських організацій і рядовими членами ЛКСМУ. Наступна публікація – «Як заробити 10 000?» – також чи не вперше порушує тему низьких заробітків наших громадян. У ще одній передрукованій із АПН публікації «Вивчати помилки минулого, щоб не допустити їх у майбутньому...» знову ж таки уперше в офіційній тернопільській пресі репресії 1930-1940 рр. названо злочинами сталінізму. Привертають увагу й інші матеріали, наприклад стаття «Ріка Серет у небезпеці. Аморальна історія», в якій висвітлюється екологічна проблематика, що стосується охорони навколишнього середовища (№ 1). На цьому тематичному етапі трансформації газети до таких публікацій, які вперше впродовж 1988 р. порушували раніше замовчувані проблеми, належать: «AIDS!!!» (№ 3) – про небезпеку СНІДУ, «Партнор не найдьоца?» (№ 3) – про малолітню проституцію та ін. Натомість компартійно-комсомольська риторика, хоч і не зникає повністю, але посідає тепер другорядне місце.

Майже всю першу сторінку кожного номера газети займає колаж-малюнок із відповідною текстовою: «Маски – геть» (№ 3). При цьому під зображенням давньоєгипетської маски фараона – напис «перебудова», що начебто розбиває слова «бюрократизм, споживацтво, хабарництво», написані на капелюсі, під яким вгадується морда щура (№ 26). Цей прийом у моделі верстки (розміщення тематичних колажів на першій шпальті), хоч і не у кожному номері, але трапляється і впродовж 1989 р. Ось приклади деяких гасел під колажами із перших шпальт: «Всю владу – радам» (№ 21), «Плюралізм думок, єдність дій» (№ 22), «Час діяти» (№ 23). Особливо гострим і промовистим вийшов колаж у газеті за 19 листопада, де гаслом можна вважати подібний до зображених на відомих радянських плакатах часів війни напис на забитому навскіс дошками вікні: «Райком закрито! Всі пішли в маси по авторитет» (№ 47). Теми цих та інших колажів здебільшого розвиваються у публікаціях і на інших шпальтах газети.

Із 26 лютого 1989 р. редактором газети знову став С. Слюзар. Зміни в дизайні її верстки, крім того, що прийнято називати колективною творчістю, також можна пов'язати з приходом у редакцію художника-дизайнера В. Легкого. У 1989 р. «Ровесник» зберіг і стиль подачі матеріалів і продовжив обраний напрямок освоєння нової тематики. У газеті відкрито нові рубрики, зокрема: «Вітальня молоді сім'ї... Особисте», «Який комсомол нам потрібен?», «Про те, що хвилює», а також уперше з'являється сторінка «Реклама. Оголошення». Фактично етап тематичної трансформації тривав у цій газеті майже всю першу половину 1990 р. Головними темами 1989 р. залишалися «білі прями» в історії: повернуті імена, сталінські репресії, висвітлення яких із кожною публікацією ставало все відвертішим, проблеми української мови, культури, соціальної справедливості та ін. Однією з перших публікацій, що повертали забуті імена, можна вважати статтю В. Подуфалого «Богдан Ленкий (1872-1941)» (№ 29), проблему боротьби за чистоту української мови, проти засилля суржику порушено у публікації А. Боб'юка «Бур'ян» (№ 29).

«Ровесник» також уперше в тернопільській пресі радянського періоду опублікував інтерв'ю з українцем із діаспори «Містер Войтина з Огайо», яке, з одного боку, містить враження емігранта про життя в радянській Україні, а з іншого – неупереджену, позбавлену ідеологічних штамів розповідь про життя у США (№ 27). Показовим у сенсі трансформації підходів і поглядів до висвітлення актуальної проблематики є інтерв'ю із новообраним першим секретарем Тернопільського міськкому ЛКСМУ В. Смакоузом, опубліковане під заголовком «Без монополії». У ньому, зокрема, йдеться і про «своєрідний виклик молоді бюрократам від комсомолу», і про новий Статут, «що вже застарів», і про «ревізію, здавалось би, непорушних основ» (№ 23).

Особливо переломними щодо тематичної трансформації друкованих ЗМІ Тернопільщини стали події 30 липня 1989 р. та їх висвітлення на сторінках газет. Це був перший несанкціонований багатотисячний мітинг, що відбувся в Тернополі

всупереч волі компартійного керівництва, у який переросла громадська панахида біля могил січових стрільців, організована обласними організаціями Народного Руху України за перебудову і товариства «Меморіал». «Ровесник» відреагував на цю подію публікацією *«Біль, пам'ять і уроки»* за авторством аж чотирьох журналістів, де поряд із їх обережними оцінками було подано виступ одного із керівників обласної організації НРУ – поета М. Левицького. Він, зокрема, сказав: *«Знаю, що нас звинувачують у використанні націоналістичної символіки. Тут треба дивитися, як кажуть, у корінь. Національні символи існують століттями. Тільки короткозорі можуть думати, що їх легко відкинути...»* (№ 31). Це перший випадок в офіційному виданні Тернопільщини за роки радянської влади, коли з'являється публікація, у якій висвітлена відмінна від компартійного погляду інтерпретація подій, що відбулися.

«Ровесник» з 1987 р., а особливо у 1988–1989 рр., став відверто експериментальним виданням. Газета оновила верстку, осучаснила стиль, культивувала сенсаційний метод подачі матеріалів і не лише за формальними ознаками чи тематикою, а й за глибиною розкриття порушуваних проблем. Найбільш резонансні публікації того періоду перегукуються із проблематикою республіканських та всесоюзних видань – «білі плями» минулого, боротьба за екологічну безпеку, демократизація суспільства, соціальна справедливість, повернення до духовних витоків, відкриття забутих імен діячів культури, мистецтва, науки, а також критика негативних явищ, які тривалий час замовчувалися, – наркоманії, проституції та ін. Видання набуло популярності серед читачів, насамперед молоді. Протягом другої половини 1980-х рр. тираж «Ровесника» досяг свого максимуму – близько 80 000 примірників.

Етап тематичної трансформації, розпочавшись на межі 1986 і 1987 рр., продовжувався й у 1990-му, однак газеті часом бракувало гостроти й критичності. Від березня 1990 р. почав динамічно зростати тираж іншого видання, а саме «Тернополя вечірнього», який до вересня (за півроку) досяг 30 000 примірників. Тернопільська «вечірка» того періоду – видання першої демократично обраної міської ради Тернополя – лідер у відкритті нових тем і проблем. Ймовірно, цим і викликаний деякий спад читацького інтересу до «Ровесника».

На початку 1990 р. «Ровесник» функціонував ще як «орган Тернопільського обкому ЛКСМУ України». Однак уже на початку літа у газеті відбували зовнішні перетворення, що виглядали як органічне продовження трансформації тематичної. Із червня (№ 24) під логотипом подано оновлене означення газети, за яким «Ровесник» – вже: «орган Тернопільського обкому ЛКСМУ України (МДС)». У цьому ж номері редакція пояснила: «Так вирішив ХХVI з'їзд комсомолу України, доповнити назву ЛКСМУ (МДС) – що розшифровується як «Ми – за демократичний соціалізм» (№ 24). Це ще раз засвідчило кризу в молодіжному комуністичному русі, що, як підтвердили подальші події, лише поглиблювалася. Першого вересня 1990 р. (№ 35) означення газети, як чийогось органу, повністю зникло із логотипу, хоч і залишило у вихідних відомостях. Однак зовнішньотрансформаційні процеси тривали, і 14 жовтня (№ 42) під логотипом з'явилося інше означення: «Незалежна громадсько-політична молодіжна газета», а у вихідних відомостях читаємо таке: «Засновники: Тернопільський обком ЛКСМУ України (МДС) і трудовий колектив редакції газети «Ровесник». У такому варіанті видання виходило до 25 серпня 1991 р., коли в газеті розпочався етап внутрішньої трансформації і вона змінила не лише співзасновника, а й назву, відбулася остаточна декомунізація видання.

Упродовж 1990 р. у тематичному спектрі національно-патріотичного, релігійного, історико-краєзнавчого спрямування резонансні публікації трапилися майже у кожному номері «Ровесника». Газетні виступи охопили найбільш суперечливі питання суспільного буття, залучаючи читача до пошуку відповідей на них. Помітними з погляду тематичної трансформації були різні матеріали: полемічна стаття *«Преса і прес»* (№ 6), в якій ідеться про дієвість газетної критики; *«А жити так хочеться!»* (№ 13) – репортаж С. Сінкевича про поневіряння переселенців із чорнобильської зони;

«Голгофа» (№ 13) – стаття Є. Бридун про репресовану Українську греко-католицьку церкву; «Щоб воскресла Україна» (№ 15) – нарис М. Лисевича про Д. Павличка; «Справляла сталініщина шабаш» (№ 18) – про репресії 30-х років; «Шлях до суверенітету» (№ 22) – інтерв'ю із депутатом ВР України від Тернопільщини Л. Крупою; «Нашої школи хресна дорога» (№ 25) – стаття І. Герети про проблеми становлення української національної школи; «28 невільничих літ» (№ 31) – стаття О. Чорної про трагічну долю борців за волю України; «Бути чи не бути СРСР» (№ 35) – інтерв'ю із депутатом ВР України від Тернопільщини М. Мотюком; «Дачний соціалізм» (№ 35, № 42) – серія репортажів про будівництво так званих «царських сіл»; «Тінь Антонівців» (№ 39) – про знищене енкаведистами село, в околицях якого була база УПА.

У 1991 р. до найбільш резонансних належать публікації із промовистими заголовками на зразок: «Повернення Василя Стуса» (№ 3), «Ми хочемо України демократичної» (№ 3) – інтерв'ю з В. Яворівським, «Імперії так просто не зникають» (№ 7), «Бій під Крутами» (№ 15), «Невільничі ринки ГУЛАГу» (№ 16), «За Україну, за її волю» (№ 30), «Фарисейство» (№ 21) – про розкол в обласній організації товариства «Меморіал», «Я не агент КДБ» (№ 30) та ін.

Як уже зазначалося, після 25 вересня 1991 р. газета перестала виходити під назвою «Ровесник», її перерейменовано на «Західну Україну», перший номер якої з'явився 5 жовтня 1991 р. І хоча назва видання стала іншою, проте модель верстки, дизайн заголовків, формат, шрифти, а також тематика і стилістика публікацій не змінилися. Це пояснюється тим, що всі працівники «Ровесника» автоматично перейшли в «Західну Україну». Співзасновником видання виступила «Галицька асамблея» і трудовий колектив редакції газети. Після серпня 1991 р. видання почало позиціонувати себе як «незалежна громадсько-політична газета», взявши у співзасновники три обласні ради Західної України. Така позиція дозволила виданню протриматися на медіа-ринку ще п'ять років, проте великою популярністю газета не користувалася і через фінансові проблеми у листопаді 1996 р. припинила своє існування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Квіт С. Масові комунікації : підручник / С. Квіт. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 206 с.
2. Рябчук М. Українська посткомуністична трансформація: між недолугою демократією та млявим авторитаризмом [Електронний ресурс] / М. Рябчук. – Режим доступу : <http://www.polit.ua/lectures/2010/06/02/rjabchuk.html>.

Олександр Вільчинський

Етапи трансформації тернопольської преси в період соціальних змін кінця 1980-х – початку 1990-х рр. на прикладі газети «Ровесник»

В статті розглядаються три етапи трансформації газети «Ровесник» періоду соціальних змін кінця 1980-х – початку 1990-х років. Проаналізовано взаємозв'язок між динамікою соціальних змін і трансформаційними процесами, виявлені особливості та наслідки кожного етапу трансформації.

Ключові слова: декомунізація, тематична трансформація, зовнішня трансформація, внутрішня трансформація.

Oleksandr Vilchynskyi

Stages of Transformation of the Ternopil Press During the Period of Social Change in the Late 1980s and Early 1990s on the Example of the Newspaper «Rovesnyk»

The article deals with three stages of the transformation of the newspaper «Rovesnyk». It was the period of social changes of the late 1980s and early 1990s. The interrelation between dynamics of social changes and transformational processes is analyzed, features and consequences of each stage of transformation are clarified.

Key words: decommunization, thematic transformation, outer transformation, inner transformation.